

<https://doi.org/10.62837/2025.3.338>

YASIN BABAZADƏ
Naxçıvan Dövlət Universiteti
<https://orcid.org/0000-0002-3727-3622>
yasinbabazade@ndu.edu.az

**FRAZELOGİZMLƏRİN BƏDİİ-ESTETİK YÜKÜ VƏ İNGİLİS
DİLİNƏ TƏRCÜMƏDƏ MƏNA-FORMA MÜNASİBƏTLƏRİ
(MÜASİR AZƏRBAYCAN POEZİYASI NÜMUNƏSİNDƏ)
XÜLASƏ**

Frazeologizmlər hər bir xalqın dilində əsrlərlə formalaşmış düşüncə tərzinin, dünyagörüşünün və mədəni dəyərlərinin daşıyıcısıdır. Poeziyada isə bu dil vahidləri yalnız semantik deyil, həm də estetik və emosional missiya daşıyır. Bəzi hallarda şairin dil-üslubunun mükəməlliyi məhz onun dilində işlədilən frazeologizmlərlə ölçülür. Müasir Azərbaycan poeziyasında frazeoloji vahidlər şairlərin fərdi üslubunu, milli poetik dünyagörüşünü və bədii ifadə vasitələrinin zənginliyini göstərən əsas komponentlərdən biri kimi çıxış edir. Lakin bu frazeologizmlərin başqa dillərə, xüsusən də ingilis dilinə tərcüməsi zamanı mənanın və formanın saxlanılması ciddi dilçilik və tərcümə problemləri yaradır. Bu məqalənin məqsədi müasir Azərbaycan poeziyasında işlənən frazeologizmlərin bədii-estetik yükünü təhlil etmək, onların ingilis dilinə tərcüməsi zamanı yaranan mənalandırma və forma uyğunluğu məsələlərini araşdırmaqdır. Tədqiqat prosesində müqayisəli təhlil, leksik-semantik təhlil və diskurs analiz metodlarından istifadə edilmişdir. Azərbaycan dilindən ingilis dilinə edilmiş poetik tərcümələr nümunəsində frazeoloji vahidlərin necə çevrildiyi və bu zaman bədii-estetik yükün qorunub-qorunmadığı araşdırılmışdır.

Aparılan ilkin təhlillər göstərir ki, frazeologizmlərin tərcüməsində semantik və struktur uyğunluq saxlanılmadıqda, poeziyanın əsas məna qatları və estetik təsir gücü zəifləyə bilər.

Açar sözlər: *Frazeologizmlər, müasir Azərbaycan poeziyası, bədii-estetik funksiya, tərcümə problemləri, məna və forma uyğunluğu*

GİRİŞ

Frazeologizmlər dilin sabit və bütöv mənaya malik ifadələri olmaqla yanaşı, həm də milli-mədəni dəyərlərin daşıyıcısı kimi çıxış edir. Onlar məcazi mənaya, emosional yüklənməyə və ekspressivliyə malik olduqları üçün poeziyada obrazlılığın artırılmasında mühüm rol oynayır. Frazeoloji vahidlərin işlədilməsi şairin fikrini daha dərin və təsirli formada ifadə etməsinə imkan verir. Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə frazeologizmlər poetik mətnə həm semantik, həm də estetik funksiyaları yerinə yetirir. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, frazeologizmlər poetik diskursda metaforik və simvolik mənalardan formalaşmasında aktiv komponentlərdir. Məsələn, Q.Qarayev frazeoloji vahidlərin dilin bədii qatında oynadığı rolu xüsusi vurğulayaraq qeyd edir

ki, “bu vahidlər milli dilin obrazlılıq imkanlarının poetik sistemə daşınmasında körpü rolunu oynayır” (4, s. 112).

ƏSAS HİSSƏ

İngilis dilində də bədiiliyin təmin olunmasında bu vahidlər geniş istifadə olunur. Dilçi Sərcan Sadiqova bu haqda qeyd edir: “İngilis poeziyasında frazeoloji birləşmələr geniş istifadə edilir və dilin milli xüsusiyyətlərini özündə aydın şəkildə əks etdirir. Frazeoloji birləşmələr danışq dilinin ən zəngin ifadə vasitələrinə xas, xalqla əlaqəli geniş məlumat verməyə malik olan söz birləşmələri və həmçinin ən qapalı ifadələrdir” (6, s. 99).

Bundan əlavə, E.Kərimovun araşdırmalarında frazeologizmlərin poeziyada kontekstual mənaya uyğun yenidən işlənməsi, bəzən transformasiyaya uğraması qeyd olunur ki, bu da müəllifin üslubunu fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri hesab olunur (3, s. 87).

Frazeoloji vahidlər həmçinin milli-mənəvi kimliyin poeziyada təzahüründə də vacib elementdir. Onlar sadəcə bir dil faktı yox, eyni zamanda xalqın tarixi, düşüncə tərzini və dünyaya baxış bucağını əks etdirən poetik işarələrdir. Bu baxımdan, müasir Azərbaycan poeziyasında frazeologizmlər yalnız bədii bəzək vasitəsi deyil, eyni zamanda dərin mədəni təbəqələrin daşıyıcısı kimi çıxış edir.

Bu cür ağır missiya daşıyan və olduqca çətin dil faktı olan frazeologizmlərin tərcümə prosesi də çətinlik yaradır. Tərcümə zamanı frazeologizmlərin yalnız leksik mənası deyil, həm də onların mədəni, emosional və kontekstual çalarları nəzərə alınmalıdır. Tərcüməçi, orijinal mətndəki bədii-estetik yükü qoruyaraq, hədəf dildə eyni təsiri yaratmağa çalışmalıdır. Bu isə bəzən birbaşa tərcümədən daha çox, ekvivalent ifadənin seçilməsini və ya adaptasiyanı tələb edir. Əks halda, poetik mətnin ruhu itə, frazeoloji vahidlərin estetik və mənəvi tutumu zədələnmə bilər. Bu haqda Sərcan Sadiqova qeyd edir ki, “Xalqın mədəniyyəti və yaşayış tərzindən məlumatlı ola bilməyən mütərcimlər çox zaman belə ifadələrin tərcüməsində çətinliklərlə üzləşir və nəticədə proses zamanı orijinallıqdan uzaqlaşa bilərlər. Frazeologizmlər kontekstdən asılı olaraq fərqli formada və müxtəlif prinsiplər əsasında tərcümə oluna bilər. Bu, tərcüməçidən yaradıcılıq, yəni həm məxəz, həm də hədəf dilinə böyük həssaslıq tələb edir” (6, s. 99).

Frazeoloji vahidlərin tərcüməsi dilçilikdə və xüsusilə poetik tərcümədə ən mürəkkəb məsələlərdən biri hesab olunur. Çünki frazeologizmlər sabit struktur və məcazi mənəvi ilə yanaşı, özündə müəyyən tarixi, milli və mədəni komponentləri də ehtiva edir, bəzən kökündə bir açıqlama və ya mətn böyük bir ritual daşıya bilər. Məhz bu səbəbdən onların başqa bir dilə, xüsusilə də İngilis dilinə tərcüməsində leksik və semantik uyğunluğun qorunması ilə yanaşı, bədii-estetik dəyərin də saxlanılması vacib şərtidir.

Frazeoloji birləşmələrin ingilis dilinə tərcümə zamanı rast gəldiyimiz əsas problemlər və ya məqamlar, əsasən, mənəvi uyğunsuzluğu, mədəni fərqlər, struktur

fərqləri, bədii-estetik effektin itməsi sıralana bilər.

Bu çətinliklərin aradan qaldırılması ilə bağlı bir çox strategiyalar mövcuddur. Məşhur dilçi alim Mona Baker frazeoloji vahidlərin tərcüməsində bir neçə effektiv strategiyanı müəyyənləşdirmişdir. Onun ortaya qoyduğu tərcümə strategiyaları: Ekvivalent frazeologizmlə tərcümə. Bu üsulda hədəf dildə həmin frazeologizmə uyğun sabit ifadə seçilir. Bu ən uyğundur, ancaq bütün hallarda bu metoddan istifadə etmək mümkün deyil. Bu metoda uyğun nümunəyə diqqət edək.

Başına daş düşsün

A pox on you! və ya Curse you!

Göründüyü kimi tam eyni mənaya gəlməsə də ekvivalent frazeoloji vahidlərlə əvəz olunmuşdur. Hər iki nümunədə mədəni kontekstə uyğun olaraq bərabər emosional təsir imkanları mövcuddur (1, s. 71).

Digər bir metod isə tərcümə olunmayan vahidlərin adaptasiyası kimi qeyd olunur. Belə ki, bu metodda orijinal frazeologizm tərcümə olunur, lakin məcazi mənanı verən ifadə seçilir.

Dili topuq çalmağa başladı

He started to talk nonsense

Göründüyü kimi bu nümunənin tərcüməsi zamanı struktur dəyişsə də, məna qorunur (5, s. 125).

Digər bir metod da Literal (sözbə-söz) tərcümə metodudur. Ancaq bu metod bir çox hallarda effektiv olmur. Çünki tərcümə zamanı anlaşılmazlıq yaranır. Bu metoddan istifadə digərlərinə nisbətən məhdud istifadə imkanlarına malikdir.

Gözünün ağrı-qarası

The white and black of the eye

Bu nümunədə bu cür tərcümə ingilisdilli oxucu üçün qeyri-müəyyən və anlaşılmaz ola bilər. Mahiyyət kənarında qalır və sadəcə sözün hərfi tərcüməsi orijinal ifadənin mənasını və məqsədini tam ötürə bilmir. Bu cür tərcümə edildikdə, frazeologizmin məcazi mənası itir, və nəticədə oxucuya yalnız sözün fiziki mənası ötürülür, amma ifadənin emosional və mədəni yükü çatmır. Bu səbəbdən, "Gözünün ağrı-qarası" kimi frazeoloji ifadələrin tərcüməsində daha uyğun ekvivalentlər tapılmalı və ya onları tərcümə edərkən mədəni uyğunluqlar nəzərə alınmalıdır ki, mənanın tam ötürülməsi mümkün olsun. Başqa bir poetik nümunə əsasında metoda diqqət edək.

Mirvarid Dilbazinin "Ana laylası" şeirindəki "Qara günlər başım üstə kölgə salanda" misrasında "qara günlər" frazeologizmi mənfi hadisələr, bədbəxtlik anlamındadır.

Əgər bu ifadə ingilis dilinə "*Black days cast shadow over my head*" kimi tərcümə olunsaydı, hərfi məna saxlanılsa da, ifadənin milli və poetik yüklü dərinliyi itə bilər. Daha uğurlu tərcümə variantı: "*Hard times darkened my soul*" və ya "*Misfortunes overshadowed my life*" – bu halda həm məna, həm də emosional təsir

qorunur (2, s. 58).

Yaxud Zəlimxan Yaqub "Köç mənim" şeirində "yaxasından yapışmaq" frazeoloji ifadəsinin ingilis dilinə tərcüməsi zamanı bu üç metoddan istifadə imkanlarına diqqət edək (7).

Ekvivalent frazeologizmlə tərcümə: Əgər ingilis dilində "yaxasından yapışmaq" ifadəsinə bənzər bir frazeoloji vahid mövcuddursa, bu zaman onunla əvəzləmək mümkündür. Məsələn, "to grab someone by the collar" ifadəsi həm vizual, həm də emosional təsir baxımından uyğun sayılır. Bu tərcümə həm struktur, həm də məna baxımından orijinala yaxın görünür:

"Yaxasından yapışmaq" → "To grab him by the collar"

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu cür ifadələr kontekstdən asılı olaraq fərqli mənalar verə bilər, buna görə də ehtiyatla yanaşılmalıdır.

Adaptasiya (uyğunlaşdırma) metodu: Bu metodda ifadənin məcazi mənasına uyğun ingiliscə bənzər bir təsvir seçilir. Məsələn, "yaxasından yapışmaq" bəzən qəti şəkildə tələb etmək, kiminsə üzərinə getmək, günahlandırmaq kimi mənalarda işləyə bilər. Bu halda uyğun bir ifadə belə ola bilər:

"To confront someone strongly" və ya "To hold someone accountable"

Bu tərcümə ifadənin mahiyyətini qoruyur və ingilisdilli oxucu üçün daha aydın olur. Literal tərcümə: Sözbə-söz tərcümə metodu, məsələn, "To hold his collar" şəklində verilsə, bu, çox zaman anlaşılmaz qalacaq və ifadənin poetik gücü itməyə məhkum olacaq. Bu tip tərcümə frazeologizmin emosional və semantik yükünü daşıya bilmədiyindən, yalnız dilin struktur baxımından analizində məhdud istifadə edilə bilər.

NƏTİCƏ

Frazeoloji ifadələrin tərcüməsində əsas çətinlik onların yalnız söz mənasını deyil, həm də milli dünyagörüşünü, tarixi və mədəni kodları ötürməsidir. Məsələn, "qara günlər" ifadəsi Azərbaycan mədəniyyətində bədbəxtlik və çətinlikləri simvolizə edir. Bu cür frazeologizmlərin ingilis dilinə tərcüməsində hərfi yanaşma ("black days") effektiv olmur, çünki mədəni konnotasiya itir. Bunun əvəzinə, məna baxımından uyğun olan "hard times" və ya "misfortunes" kimi ifadələr daha dəqiq seçimdir. Frazeoloji ifadələrin tərcüməsində üç əsas metod (ekvivalentlə əvəz, adaptasiya, hərfi tərcümə) tətbiq olunur, lakin onların uğuru kontekstdən asılıdır. Ekvivalent frazeologizmlərin tapılması ideal həlldir, lakin bu hər zaman mümkün olmur. Adaptasiya metodu mənanı qoruyur, lakin bəzən mədəni spesifikasiya itir. Hərfi tərcümə isə demək olar ki, həmişə uğursuz olur. Buna görə də, tərcüməçi hər bir halda mətnin ümumi estetik və semantik tələblərini nəzərə alaraq optimal üsulu seçməlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Baker, M. (1992). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge.
2. Əliyeva, R. (2021). *Azərbaycan frazeologizmlərinin tərcümə problemləri*. Bakı: Elm və Təhsil.
3. Kərimov, E. (2019). *Müasir Azərbaycan poeziyasında frazeologizmlərin semantik və funksional xüsusiyyətləri*. Bakı: ADPU nəşriyyatı.
4. Qarayev, Q. (2015). *Azərbaycan dilində frazeoloji vahidlərin poetik funksiyaları*. Bakı: Elm və Təhsil.
5. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.
6. Sərcan İslam qızı Sadiqova “İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələr” adlı tamalanmış dissertasiya işi, Naxçıvan-2023 s. 99. Cəm 146
7. Zəlimxan Yaqub “Köç mənim” 2019. <http://goyce.az/news.php?id=709>

ABSTRACT

Yasin Babazade

THE AESTHETIC VALUE OF PHRASEOLOGISMS AND MEANING-FORM RELATIONS IN TRANSLATION INTO ENGLISH (ON THE EXAMPLE OF MODERN AZERBAIJANI POETRY)

Phraseological units are carriers of a nation's centuries-old way of thinking, worldview, and cultural values. In poetry, these linguistic units fulfill not only a semantic function but also serve aesthetic and emotional purposes. Sometimes, the perfection of a poet's language and style is measured precisely by the richness of phraseologisms used. In modern Azerbaijani poetry, phraseological expressions are one of the key components reflecting the poet's individual style, national poetic worldview, and the richness of artistic expression. However, translating these expressions into other languages—especially into English—poses significant linguistic and translational challenges related to preserving both meaning and form. This article aims to analyze the aesthetic and emotional load of phraseologisms in modern Azerbaijani poetry and to examine the issues related to their semantic interpretation and form compatibility when translated into English. The study employs methods of comparative analysis, lexical-semantic analysis, and discourse analysis. The research investigates how phraseological expressions are rendered in poetic translations from Azerbaijani to English, and whether their aesthetic-emotional value is preserved. Preliminary findings indicate that when semantic and structural consistency is not maintained in translation, the core meaning layers and artistic impact of poetry can be significantly diminished.

Keywords: Phraseological units, modern Azerbaijani poetry, aesthetic function, translation issues, meaning and form compatibility

РЕЗЮМЕ

Ясин Бабазаде

ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКАЯ НАГРУЗКА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ И СООТВЕТСТВИЕ СМЫСЛА И ФОРМЫ ПРИ ПЕРЕВОДЕ НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК (НА ПРИМЕРЕ СОВРЕМЕННОЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПОЭЗИИ)

Фразеологизмы являются носителями многовекового образа мышления, мировоззрения и культурных ценностей каждого народа. В поэзии эти языковые единицы выполняют не только семантическую, но и эстетическую, эмоциональную функции. В некоторых случаях мастерство поэта определяется именно по богатству использования фразеологических выражений. В современной азербайджанской поэзии фразеологизмы выступают одним из основных компонентов, отражающих индивидуальный стиль поэта, национальное поэтическое мировоззрение и богатство художественных средств выражения.

Однако при переводе этих выражений на другие языки, особенно на английский, возникают серьезные лингвистические и переводческие проблемы, связанные с сохранением смысла и формы. Цель данной статьи — проанализировать художественно-эстетическую нагрузку фразеологизмов в современной азербайджанской поэзии и рассмотреть вопросы, возникающие при их переводе на английский язык в контексте смысловой и формальной адекватности. В исследовании использованы методы сравнительного анализа, лексико-семантического анализа и дискурсивного анализа. На основе примеров поэтического перевода с азербайджанского на английский язык рассматривается, как переводятся фразеологизмы и сохраняется ли при этом их художественно-эстетическая ценность. Предварительные результаты показывают, что несоблюдение семантического и структурного соответствия при переводе может значительно ослабить смысловые слои и художественное воздействие поэтического текста.

Ключевые слова: Фразеологизмы, современная азербайджанская поэзия, художественно-эстетическая функция, переводческие проблемы, соответствие смысла и формы

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Arifə Zeynalova